

Kovács János Mátyás

AZ INSTITUCIONALIZMUS NÉPSZERŰSÉGÉRŐL

Amikor kelet-európai közgazdászok liberális paradigmát keresnek

A kelet-európai közgazdasági gondolkodás várható eszmei-módszertani mintáiról szóló jóslatok rendszerint homályos feltevéseken alapulnak az elméletek „nyugati” kínálatáról, illetve „keleti” keresletéről. A legtöbb elemző a liberalizmus állítólagos győzelmét a szocializmus politikai gazdaságtana fölött hosszú éveken át csaknem kizárólag az ausztroamerikai stílusú neoliberális átörökösként ábrázolta. Hallgatólagosan (és egyszerűsítően) feltételezték, hogy a kelet-európaiaknak – hacsak nem kívánnak visszatérni kommunista vagy piaci-szocialista utópiáikhoz – Hayek, Friedman vagy Buchanan mellett a helyük. Ezt alátámasztandó – leereszkedő vállveregetéssel vagy kritikus távolságtartással – egy erősebb feltevéssel is éltek: eszerint a kollektivisták doktrína korszakos uralmát követően a volt szocialista országok közgazdaságai valójában el sem kerülhetik, hogy a neoliberális áramlathoz csatlakozzanak. A képzeletbeli inga szükségképp ebbe az irányba lendül át.¹

E feltevések értelmében a közgazdasági eszmék nyugati kínálata és keleti kereslete hibátlanul illeszkedik egymáshoz. Némiképp túlzással, a Friedman-hívő Václav Klaus a liberális közgazdász (tudós/pártvezér/miniszterelnök) ideáltípusa az átmenet során, őt követi Jeffrey Sachs és Kornai János a Harvardról, akik – noha kisebb megingásokkal – a neoliberális elméleti vezérképviselőinek számítanak a térségben, hasonlóan Leszek Balcerowiczhoz vagy Jegor Gajdarhoz, akik sokterápiájukkal bizonyították, hogy a „chicagói fiúk” közé tartoznak. Hogy 1989 után alig akadt Kelet-Európában párt vagy kormány, mely a „szabad piac” fogalmát szerepeltette volna programjában a szociális piacgazdaság (*soziale Marktwirtschaft*) helyett? Vajon elegendő-e, ha ezt a *laissez faire* hívei számára szomorú tényként pusztán a politikai retorika helyi igényeivel magyarázzuk?

Még inkább felkelti gyanúunkat, ha meggondoljuk, hogy a fenti feltevésekhez ragaszkodva figyelmen kívül kellene hagynunk a szocialista gazdaság tényleges átalakításának neoliberális szempontból rosszabbik felét: a dereguláció szabályozását, a piacosítás tervezését és a privatizáció államosítását. Holott az effajta felemás programokhoz akarva-akaratlan Kelet-Európa vezető közgazdászai (többnyire ex-reformerek, jelenleg „transzformerek”) adták a nevüket, a tudományos közösség javarészt megnyerve. S így volt ez már a litván–lengyel szindróma felbukkanása előtt is...

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS RÉGI ÉS ÚJ KÍSÉRTÉSEI

A reformista hagyományról és az átmenetelméletek jelen gondjairól másutt részletesen írtam.² Az alábbi tézisek e tanulmányokra támaszkodnak.

1. A „keresleti oldalon” a liberális gondolat újrafelfedezése az elmúlt évtizedekben meglehetősen vontatottan és kétlelkűen folyt. Még a legradikálisabb szocialista reformközgazdászok (piaci szocialisták) sem voltak „kriptokapitalisták”: a piachoz és a magántulajdonhoz fűződő viszonyukat inkább pragmatikusnak mondhatnánk, mint fundamentalistának. Az állami beavatkozással szembeni ellenérzéseik javarészt a pártállam (és nem az állam mint olyan) beavatkozásaira korlátozódtak. Mint reformerek, a liberális eszméket – nem minden vonakodás nélkül – szocialista meggyőződésük mellé illesztették, miközben a szovjet rendszer megszelídítésén fáradoztak. A piac „szimulálására”, „bevezetésére”, „felépítésére” tett kísérletek, akárcsak a Nagy Tervezetekben való gondolkodás mindig is szerves részét képezték a reformista hagyománynak Kelet-Európában. Szociológiai értelemben a közgazdaságtan inkább a mindennapi reformcsinálás gyakorlati közegében fejlődött, mint az akadémiai életben. Ez egyrészt felkeltette a tudósok érdeklődését az institutionális óriásprogramok iránt, másrészt pedig mérsékelte bizalmatlanságukat a közgazdasági elméletbe oltott politikai kompromisszumokkal szemben.

2. 1989 után a reformerek szellemi örökségének aktivista és konstruktivista elemeit csak megerősítették a gazdasági átmenet folyamán meglepően gyakran feltámadó kísértések az állami beavatkozások folytatására. Az elmúlt néhány esztendőben exreformerek érvek hosszú sorát fogalmazták meg az „egészséges” (elkerülhetetlen) intervenciók védelmében. Eszerint az állam szerepe a régi rendszer lebontásának vezényleésétől kezdve (ideértve a „nómenklátúra-kapitalizmus” és a különféle „harmadikutas” törekvések gyengítését), a gazdasági stabilizáción és szerkezetátalakításon, valamint a privatizációs folyamat szervezésén és a piaci infrastruktúra megteremtésén át (gondoljunk e számtalan és nemegyszer egymásnak ellentmondó intézkedés összhangolására is), egészen az átmenet szociális költségeinek újraelosztásáig, valamint az ezzel szemben növekvő politikai ellenállás semlegesítéséig terjed.

Ezeket a társadalommérnöki feladatokat számos közgazdász abban a reményben fogadja el, hogy teljesítésükkel a kapitalizmus még hiányzó természetes ügynökeit sikerül pótolnia ideiglenes érvénnyel. Az átmenet a korábbi reformközgazdászok többségének ugyanis újból felkínálta a politikai elithez tartozás lehetőségét: befolyásos tanácsadókká válhattak a transzformáció „főmérnökei” mellett. Az új politikai pártok és kormányok tág teret nyújtottak számukra a reformcsinálás (és a reformprogramokkal való házalás) folytatásához, jóllehet már nem szocialista reformereként, hanem reménybeli kapitalista transzformereként álltak neki a munkának. E tevékenység vonzerejét növeli a tudományos kutatás gyors hanyatlása az érintett országokban. És megfordítva.

3. A kilencvenes évek elején Kelet-Európában kidolgozott stabilizálási programok jó része – bár erőteljes, néhol egyenesen sokkterápiába hajló liberalizációs intézkedéseket tartalmaz (az árakat, a valutaárfolyamokat vagy általában a külkereskedelmi szabályozást illetően) – eltökélt állami beavatkozást feltételez más területeken (például a bérmegállapodásoknál, az iparpolitikában vagy a jóléti szolgáltatásoknál). A privatizációban pedig kvázikollektivista („népi kapitalista”) módszerektől sem riad vissza számos vezető transzformer. Ez áll a gyakran még a tudós közvélemény által is ultraliberálisnak gondolt Václav Klaus átmenet-forgatókönyvére is. Ebben a szabad

piac megteremtésének hosszú távú programja egyfajta „első lökés” teóriát rejt magában: állam által vezényelt deregulációt („negatív reform”), monetáris szigor, központosítással kísért szerkezetváltást és szimulált magánosítást. Mindezt deklarálta abban a reményben, hogy a későbbiekben biztos kibontakoznak a spontán piaci folyamatok.

4. A kelet-európai közgazdászok mind nyilvánvalóbb hajlandósága, hogy legalább ideiglenesen elfogadják az erős-közepes állam elképzelését, rendkívül fogékonnyá teszi őket a (német) szociális piacgazdaság eszméje iránt. Legtöbbjük számára ez a fogalom rokon értelmű a folyamatos, sőt egyidejű sikerrel az átmenet fő területein, mégpedig drámai visszaesések nélkül és belátható időn belül. A náci rezsim lebontása, melyet gazdasági csoda követ, stabilizáció és társadalmi béke, liberális rend és erős szociális elkötelezettség, modernizáció állami segédlettel és *Mitbestimmung* stb. – ezek már-már az áldozatok nélküli eredmények szinonimái, ráadásul pazar áthallásokkal kelet-európaiak számára. Igaz, a kemény költségvetési politika és monetáris szabályozás, az erőteljes iparirányítás (ne feledjük az államosításokat) vagy a jövedelmek széles körű újraelosztása szintén elengedhetetlen részei voltak a csodának, de az eredmények fényében miért tekintjük a „látható kezét” eleve ártalmasnak? – kérdezi ma számos közgazdász a volt szocialista országokban. Vajon nem volna-e önhitt túlzás, ha a mindenkor szociális piacgazdaságnál liberálisabb rendszert céloznánk meg? Egyébként is a német modell szemmel láthatóan képes demokratikus úton kiigazítani önmagát, időről időre szűkítve az állam hatókörét, ha az túlságosan tágulni kezdene.

A háború utáni Németország sokszoros sikertörténete persze azért is oly csábító mai követői számára Kelet-Európában, mert más, példaként szóba jöhető transzformációknak komoly hátulütői voltak. Vagy többségükben kudarcra végződtek (Latin-Amerika), vagy alapvetően politikai természetűek voltak (Dél-Európa), vagy csak igen nagy fenntartásokkal nevezhetnénk őket liberális átmeneteknek (Délkelet-Ázsia). Emellett a német mintát európai kisugárzása is igazolni látszik Norvégiától kezdve Ausztrián át egészen Görögorszáig. Sőt, sokan azt is a javára írják, hogy a szociális piacgazdaság fogalma annak tág értelmében – úgy tűnik – kényelmesen képviselhető akár konzervatív, akár liberális és szociáldemokrata oldalon. (Napjainkban már öko-kiterjesztése is ismeretes.) Végül, legalábbis Kelet-Közép-Európa esetében, Németország történelmi-kulturális közelsége és geopolitikai befolyása is magyarázza a fogalom népszerűségét.

Mi szólhat a *soziale Marktwirtschaft* valamely változatának szellemi áttörése ellen a volt szocialista világban? A pudding első próbája nyilvánvalóan az egykori NDK: vajon sikerül-e megismételni a gazdasági csodát az új tartományokban vagy sem? A diadalmenetet megzavarhatja Kelet-Európa néhány vezető kereszténydemokrata és exkommunista pártja is, amelyek elsőként foglalták programjukba a szociális piac eszméjét. Ezek a pártok ugyanis hajlamosak arra, hogy az eredeti elképzelést jó adag tekintélyelvűséggel, nacionalizmussal és populizmussal elegyítsék, ami végső soron még magát a prototípust is szalonképtelenné teheti. Végül az is meglehet, hogy – *horribile dictu* – néhány kelet-európai közgazdász a jövőben felfedezi, hogy a német gazdaság 1945-ös és a szovjet típusú rendszerek 1989 utáni induló helyzete között lényeges különbségek is vannak: Marshall-terv, világ gazdasági fellendülés, évszázados vállalkozási kultúra, világszínvonalú technika, államilag szabályozott kapitalizmus versus államszocializmus, a lakosság szerény várakozásai stb.

AZ EVOLÚCIÓS AJÁNLAT

A közgazdasági gondolkodás helyi hagyományai és az átmenet napi kihívásai örmagukban aligha tájékoztatnak arról, hogy a közeljövőben a kelet-európai tudósok a közgazdaságtan mely paradigmáit fogják előnyben részesíteni (importálni, átigazítani, [újra]felfedezni). Az átalakulás első néhány évének irodalmából tudjuk, hogy a neoklasszikus elméletet – talán túl könnyű szívvel³ – kizárták a paradigmák „versenyéből”, elvont-axiomatikus feltevéseinek úgymond valóságidegen természete miatt, és azért, mert túlságosan kötődik a jóléti állam gondolatához. Más szóval antiinstitucionális indíttatása miatt mellőzték és/vagy azért, mert „elavult” intézményi megoldásokhoz adta a nevét. A régió, mint annyiszor, ismét kérésben volt: a hetvenes évek neokonzervatív forradalmának utolsó gyenge hullámai akkortájt érték el Kelet-Európa partjait, amikor a Nyugat lassan már megint Keynest és a szociális államot kezdte fölfedezni és újraértelmezni.

Az átalakulás elmélete – gondolták sokan – természeténél fogva csak institucionalista lehet; az egyetlen bökkenő az, hogy találunk-e olyan intézményi közgazdaságtant, amely eléggé liberális és mégis kellően gyakorlatias. Valahogy így összegezhettünk mind több kelet-európai közgazdász, valamint a velük együttműködő, őket megfigyelő nyugati kollégáik kutatási programját.⁴ Más szóval, olyan doktrína keresetük, amely képes a spontaneitás hayeki himnuszát lefordítani a posztkommunista átmenet viharos intézményi folyamatainak nyelvére. Egyszersmind választ ad arra a paradox kérdésre is, hogy miként lehet egy végletesen nem spontán rendből egy spontánba, spontán módon, vagyis konstruktivista racionalizmus nélkül eljutni.

Ha némely neoliberais gondolkodó maximalista (fundamentalista) észjárása ízlésünk ellen való, ugyanakkor nem szeretnénk átadni magunkat semmilyen újabb keletű állami dirigizmusnak, akkor valójában olyan átmenetelméletet keresünk, amely úgy egyesíti magában e nem kívánt szélsőségek előnyeit, hogy közben alkalmasint megszabadul riasztó hátrányaiktól. Első pillanatban úgy tűnik, hogy amit átfogóan „új intézményi közgazdaságtannak”, különösen pedig, amit „evolúciós közgazdaságtannak” nevez az irodalom, kielégíti ezt a követelményt. E teóriák majnem olyan közel állnak az osztrák iskolához, mint az „új osztrákok” tudományos munkássága, ám valóságghűbbnek, történetileg érvényesebbnek, ily módon talán operacionálisabbnak is látszanak.⁵

Az evolúciós közgazdaságtan melleti érvek jó része a mai Kelet-Európában azon a feltevésen alapul, hogy a gazdasági átmenet értelemszerűen azonos az intézményi rendek evolúciójával, vagyis új intézmények szerves kiválasztódásával (fokozatos kiválasztásával), a régiek megszűnése (megszüntetése) mellett. Mindez ideológiai szenvedélyektől mentesen történik: a kormányzat erényei (hibái) megmérkőznek (és végső soron kibékülnek!) a piac erényeivel (hibáival), a nagy szervezetek a kicsikkel, a reguláció a deregulációval, az állami és közösségi tulajdon a magántulajdonnal, a hierarchiák a piaccal stb. A hangsúly – a hagyományos schumpeteri-hayeki mintának megfelelően – a cserén, a versengésen, az információn, a felfedezésen, a tudáson és a vállalkozáson van, természetesen egy dinamikus összefüggésrendszeren belül. A piac és a magántulajdon nem eredendően jók: ha tudják, a gazdasági hatékonyság javításával kell bizonyítaniuk felsőbbrendűségüket, ügyesen alkalmazkodva a változó környezethez. Az intézmények teljesítményének értékelésénél fontos szempont, hogy azok mennyire képesek az új információk feldolgozására általános bizonytalanság közepette és milyen gyorsan reagálnak a gazdaság és a politika kiszámíthatatlan

fordulataira. Az intézményi pluralizmust, kivált ha az társadalomtörténeti gyökerű (még inkább, ha attitűdökben, értékekben, normákban, rutinokban, képességekben nyilvánul meg), nagylelkűen elfogadja az elmélet.

Miközben könnyű egyetértenie az evolúciós közgazdaságtan intézményi relativizmusával, „mozgékonyságával” és szociológiai-történeti érzékenységgel, a kelet-európai közgazdászt három kérdés is nyugtalaníthatja. Vajon a szóban forgó irányzatnak a) van-e elegendő elméleti muníciója átfogó és életképes transzformációs programok megalkotásához; b) nem nyújt-e könnyű kézzel igazolást az állami beavatkozás és a kollektívizmus irányába tett lépésekhez; c) módszertanilag emészthető-e az exreformer tudományos közösség számára?

Írásom csupán e harmadik kérdésre keresi a választ. Végkövetkeztetése – hadh bocsássam előre – kettős: 1. a gazdasági átmenet valóban felfogható evolúciós problémaként, ugyanakkor (sajnos) nem nehéz normatív gazdaságpolitikai feladatként is értelmezni; 2. a transzformerek – a korábbi reformok örökségeként – rendelkeznek institucionalista hajlamokkal, de ezek inkább a német ordo-liberalizmusra rímelnek mint az evolúciós közgazdaságtanra.

Tegyük ismét egy rövid kitérőt a piaci szocializmus táján. Másutt már kísérleteztem a „spekulatív institucionalizmus”¹⁶ fogalmával, hogy jellemezzem a reformközgazdászok többségének hajdani vonakodását mind az elvont-elemző, mind a valóban tapasztalati kutatástól. Miután a *mainstream* közgazdaságtan keretében folyó modellalkotás kezdettől fogva alkalmatlannak tűnt a pártállam intézményes uralma alatt álló gazdaság működésének megértésére, a reformerek – gondoljunk marxista előképzettségükre – szinte ösztönösen kezdtek alkalmazni institucionalista fogalmakat (érdekméchanizmus, szervezeti központosítás, tervalku, tulajdonlás stb.). Többnyire a finom elvi elemzést és az empirikus igazolást egyaránt elhanyagolva. E különös institucionalizmus eszközei nem voltak eléggé tapasztalatiak ahhoz, hogy megértsék a valóságos gazdasági viselkedést, ahhoz viszont túl empirikusak voltak, hogy felhasználják a modern közgazdaságtan formalizált apparátusát. A következmény puha – pontosabban álabsztrakt és álempirikus – fogalmak egész sora volt (vállalati önállóság, öngazgatás stb.), olyan fogalmaké, amelyek elemzési szempontból elég haloványak, ám – vagy épp ezért – az adott eszmekörben nem is operacionalizálhatók, élükön a reformgondolkodás központi kategóriáival, a „tervvel” és a „piaccal”.

Az átmenet pillanatában a kelet-európai közgazdászok kettős elméleti vákuumban leledztek. Számosan közülük úgy érezték, alaposan lemaradtak, s mihamarább utol kell érniük nyugati kollégáikat az „új intézményi közgazdaságtan” gyakorlásában, melynek bizonyos elemeit (a tulajdonjogok közgazdaságtanát, a vállalat elméletét, stb.) már a régi rend utolsó éveiben, az első privatizációs javaslatok megfogalmazásakor elkezdték felfedezni a maguk számára. Rá kellett ébredniük azonban arra, hogy ez az utolérés paradox módon függ az általuk elhanyagolt (időnként lenézett) neoklasszikus szintézis alapos megértésétől, amelyet az új institucionalisták nemcsak bíráltak, hanem használtak és ki is egészítettek.

Optimális esetben, vagyis abban, amelyet az evolúciós közgazdaságtan hívei Kelet-Európában láttatnak, az átmenet teoretikusai mindent megtesznek, hogy elsajátítsák a modern közgazdaságtan kifinomult technikáit, szakítandó hagyományos verbalizmusukkal és „megkeményítendő” fogalmi világukat. Ez a tudományos beruházás azonban meglehetősen lassan fordul termőre. Látva, hogy a *mainstream* közgazdaságtan milyen szellemi színvonalon és sebességgel hatol be a térség egyetemi és akadémiai életébe, a közeli jövőben aligha jósolhatunk mást, mint „uraságtól levetett”

evolúciós megoldások újraalkalmazását, vagy azt, hogy a helyi közgazdaság-tudomány az új institucionalista gondolkodásnak mindenekelőtt (vagy kizárólag) a verbális-történeti elemeit veszi át.

AZ ORDO-LIBERALIZMUS „ELLENAJÁNLATA”

Verbális módszereket és történeti megközelítést egy másik befolyásos nyugati közgazdasági iskola is ajánl, olyan iskola, amely szintén mélyen gyökerezik a liberális gondolkodásban, szintén nem fundamentalista, és megvan az az egyedülálló előnye, hogy sok-sok nyugat-európai vegyesgazdaság több évtizedes története hitelesíti. A freiburgi ihletésű ordo-liberalizmus kifejezetten gyakorlatiasnak bizonyult: nemcsak a spontán evolúcióra figyelt, hanem a gazdaságpolitikára is összpontosított. Ily módon – s ez a reformerhagyományokat tekintve nem csekélység – aktív politikai (tanácsadói) szerepet kínált az elméleti közgazdászoknak.⁷

A legvonzóbb benne talán mégis az, hogy azzal a nem remélt lehetőséggel kecsegteti Kelet-Európa egykori reformközgazdászait, hogy a *szocialista* piacgazdaság fogalmából nagyobb módszertani és ideológiai megrázkódtatások nélkül, elegánsan lendülhetnek át a *szociális* piacgazdaságba. Amennyiben a hagyományos terv-és-piac diskurzusba beépítik a magántulajdon és a parlamenti demokrácia elemeit, radikális képviselőik (vagyis a jelenlegi transzformer elit) még akkor is elkerülhetik a kulturális sokkot, ha maguk sokkterápiát javasolnak a politikusoknak. Némi túlzással, az Ordo-liberalizmus fogalmi világában az exreformerek beérhetik a terv és a piac elegyének újrameverésével (kicsit kevesebb állam, kicsit több magántulajdon), anélkül hogy új kutatási programba fognának.

Az ordo-liberalizmus és kiterjesztése a szociális piacgazdaság elméletére elemi makro- és mikroökonomia nélkül is tökéletesen érthető. Az iskola hívei által használt holisztikus fogalmak (rend, állami újraelosztás, közérdek, társadalmi igazságosság stb.), a kvázikollektivisták üzenet, amelyet ezek a jóléti államban közvetítenek, az ordo-elv normatív jellege (vö. a végállapot versus a folyamat liberalizmusa), továbbá képviselőinek készsége az állami beavatkozás elfogadására (vö. a „korrektív rend” fogalmával, mely az intézmények kiválasztását szabályozza és a piacot megvédi önmagától) – kell-e ennél rokonszenvesebb elmélet a volt szocialista reformerek számára? Az ordo-liberálisok nyíltan politökonómiai/gazdaságpolitikai hajlandósága (az *Ordnungstheorie* és az *Ordnungspolitik* vegyítése), az általuk alkotott puha fogalmak egész sora (*gesteuerte Marktwirtschaft*, *Marktkonformität* stb. – vö. a „szabályozott piac” reformista utópiájával) és a kacsingatás a „harmadik útra” (Röpke) csak még simábbá teszi a befogadást.⁸

Ezek a vonások ellentétben állnak az evolúciós közgazdaságtan inkább megfigyelő mint cselekvő, individualista, a folyamatra (nem pedig a rendszerre, a végállapatra és a gazdaságpolitikára) összpontosító természetével, nyitott végű intézményi megoldásaival és finom kétségeivel a korrektív és igazságos állam iránt.

NEMZETI-SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG?

Visszatérve eredeti kérdésünkhöz a közgazdaság-tudomány „nyugati” kínálatáról és „keleti” keresletéről, nem hinném, hogy sokat kockáztatunk, ha azt állítjuk:

a bevett egydimenziós értelmezés félrevezető lehet. A kínálati oldalon a „német” szociálliberalizmus versenyre kelhet az „ausztroamerikai” neoliberalizmussal a kelet-európai közgazdászok eszének és szívének meghódításában. A keresleti oldalon pedig a legkevesebb, ami elmondható, hogy az ordo-liberalizmus nem indul esély nélkül a párviadalban. Igaz, az „ordo- kapcsolatnak” (akárcsak a többi kapcsolatnak) ez idő szerint nem ismeretes mélyebb elméleti igazolása a térségben. Ámbátor, ha jól meggondoljuk, az átmenetnek még az olyan teoretikusait is, mint Václav Klaus vagy Kornai János, akiket szokás az evolúciós irányzat neves képviselőinek tekinteni, olvashatjuk „német” szellemben (lásd például az erős kormány követelését mindkettőjüknél). Ehhez mindössze retorikai fordulataiktól kell eltekintenünk (vö. Klaus kifejezésével, a „jelző nélküli piacgazdasággal”).⁹

Bármint legyen is, kis híján ötesztendővel 1989 után a kelet-európai közgazdaságtan még jócskán programkészítő fázisban van. A gondos megfigyelő aligha hagyhatja figyelmen kívül az új pártok és kormányok nemzetgazdasági csomagterveinek, felemelkedési programjainak százait (a minduntalan előforduló utalással a „szociális piacra” és a szociális liberalizmusra általában¹⁰) mondván, csak a közgazdászok szigorúan tudományos megnyilvánulásait szeretné értelmezni. Meglehet ezen politikai dokumentumok tudós-politikus szerzői a szociális piacgazdaság eszméjét elsősorban politikai erényei (a szociális elkötelezettség és a *law and order* ígéret eladhatósága, mozgósító ereje) miatt dédelgetik a spontán evolúcióval szemben. Mindamellett nemigen tanácsolnám, hogy rálegyintsünk a transzformerek programadó kijelentéseire, mivel Kelet-Európában szilárd hagyománya van a közgazdasági gondolat átpolitizálásának. Ne csodálkozzunk, ha a jövőben tucatszám jelennek meg a szociális piacgazdaság posztkommunista mutánsai.

Mi több, a két iskola részleges hasonlósága¹¹ következtében (és tekintettel a paradigmák keverésének kelet-európai szokásaira) az is elképzelhető, hogy már holnap azzal bajlódhatunk, miként bontsuk alkotóelemeire az újabb és újabb „ordo-evolúciós” hibrideket. De ez még mindig könnyebb – tudományos – feladat lenne, mint alkalmasint elviselni egy másfajta kevercs létrejöttét, melynek módszertani gyengéi eltörpülnek politikai veszélyei mellett. A szociális piacgazdaság eredetileg liberális gondolatának elfajzására gondolok, mely degeneráció egyik végpontjaként nem zárnam ki valamiféle *nemzeti-szociális* piacgazdaság ötletét sem, ha szem előtt tartom az erősödő tekintélyuralmi (nacionalista, populista, korporatista) kísértéseket Kelet-Európában. Hogy ez inkább állam-, mint piacgazdasági doktrína lesz? Felettébb valószínű. Hogy képviselői közt találunk majd exreformereket a valamikori pártállam belső köreiből? Holtbiztosan.¹²

JEGYZETEK

1. Elemér Hankiss: *Eastern European Alternatives – Are There Any?* Oxford, 1990; Jacques Rupnik: *The Other Europe*. London, 1988; John K. Galbraith: *The Rush to Capitalism. The New York Review of Books*, 1990. 10. 15. o.; Amitai Etzioni: *Eastern Europe: The Wealth of Lessons. Challenge*, July–Aug. 1991; Samu-

el Bowles: *What Market Can – and Cannot – Do? Challenge*, July–Aug. 1991; Robin Blackburn: *Fin de Siècle: Socialism after the Crash. New-Left Review*, 1991. 185. o. Lásd még: Peter Wiles: *Die kapitalistische Sieges-sicherheit in Osteuropa. Europäische Rundschau*, 1991. 3.

2. J. M. Kovács: Reform Economics: The Classification Gap. *Daedalus*, Winter 1990; Das große Experiment des Übergangs (Über die Grenzen unseres ökonomischen Wissens). *Transit*, 1990. 1.; From Reformation to Transformation. Limits to Liberalism in Hungarian Economic Thought. In: Rediscovery of Liberalism in Eastern Europe. *Eastern European Politics and Societies*, Winter 1991; Compassionate Doubts about Reform Economics. In: J. M. Kovács & Márton Tardos (szerk.): *Reform and Transformation in Eastern Europe. Soviet-Type Economics on the Threshold of Change*. London, 1992; Az átmenet mérnökei. Intervencionista kísértés a kelet-európai közgazdasági gondolkodásban. 2000, 1992. 1.; Engineers of the Transition (Interventionist Temptations in Eastern European Economic Thought). *Acta Oeconomica* 1992. 1-2.
3. Hans-Jürgen Wagener: System, Order and Change. On Evolution and Transformation of Economic Systems. In: J. van den Broeck & D. van den Bulcke (szerk.): *Changing Economic Order*. Wolters Noordhoff Publishers, 1992; Peter Murrell: Can Neoclassical Economics Underpin the Reform of Centrally Planned Economies? *Journal of Economic Perspectives*, 1991. 4.; Erich Streissler: Kritik der neoklassischen Gleichgewichtsansatzes als Rechtfertigung marktwirtschaftlichen Ordnungen. In: E. Streissler & Ch. Watrin: *Zur Theorie marktwirtschaftlicher Ordnungen*. Tübingen, 1980; Alec Nove: Soviet Reforms and Western Neoclassical Economics. In: J. M. Kovács & Márton Tardos (szerk.): *Reform and Transformation in Eastern Europe*.
4. Irena Grosfeld: Reform Economics and Western Economic Theory: Unexploited Opportunities. In: J. M. Kovács & Márton Tardos (szerk.): *Reform and Transformation in Eastern Europe*. Privatization of State Enterprises in Eastern Europe: The Search for a Market Environment. In: Rediscovery of Liberalism in Eastern Europe. *Eastern European Politics and Societies*, Winter 1991; *The Paradox of Transformation: An Evolutionary Case for Rapid Privatization*. mimeo, 1992; Peter Murrell: *Evolution in Economics and in the Economic Reform of the Centrally Planned Economies*. mimeo, 1991; Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform. *Economics of Planning*, 1992. 1.; Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition. *Eastern European Politics and Societies*, 1992. 6.; János Kornai: *The Road to a Free Economy*. New York, 1990; A privatizáció elvei Kelet-Európában. *Közgazdasági Szemle*, 1991. 11.; Pavel Pelikan: The Dynamics of Economic Systems, or How to Transform a Failed Socialist Economy? *Journal of Evolutionary Economics*, 1992. 2.; K. Poznanski: Market Alternative to State Activism in Restoring the Capitalist. *Economy, Economics of Planning*, 1992. 1.; David Stark: Path Dependence and Privatization Strategies in East-Central Europe. *Eastern European Politics and Societies*, 1992. 1.; *From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe*. mimeo, 1992; Roman Frydman & Andrzej Rapaczynski: *Evolution and Design in the East European Transition*. mimeo, 1991.
5. Az alábbiakban az „evolúciós közgazdaságtan” (később pedig az Ordo-liberalizmus) fogalmát szándékosan összefoglaló értelemben használom, hogy a figyelmet kettőjük versenyre fordíthassam. Lásd Richard Nelson & Sidney Winter: *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, 1982; Douglass C. North: *Structure and Change in Economic History*. New York, 1981; The New Institutional Economics. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1986. 142.; *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, 1990; *Institutions, Journal of Economic Perspectives*, 1991. 1.; E. G. Furubotn & R. Richter: The New Institutional Economics. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1984. 140.; R. N. Langlois (szerk.): *Economics as a Process*. Cambridge, 1986; Kenneth Boulding: *Evolutionary Economics*. London, 1981; John Foster: The Institutionalist (Evolutionary) School. In: D. Mair & A.G. Miller (szerk.): *A Modern Guide to Economic Thought*. Edward Elgar, 1991.
6. J. M. Kovács: *Compassionate Doubts about Reform Economics*.
7. Alan Peacock & Hans Willgerodt: Overall View of the German Liberal Movement. In: A. Peacock & H. Willgerodt. *German Neo-Liberals and the Social Market Economy*. London, 1989; Norman P. Barry: Political and Economic Thought of German Neo-Liberals. uo.; Daniel Johnson: Exiles and Half-Exiles: Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow and Walter Eucken. uo.; *Germany's Social Market Economy: Origins and Evo-*

lution. London, 1989; Konrad Zweig: *The Origins of the German Social Market Economy*. London, 1980; Walter Eucken: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin, 1989; *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. Tübingen, 1990; Alfred Müller-Armack: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*. Stuttgart, 1976.

8. N. Barry, D. Johnson, A. Peacock & H. Willgerodt: i. m.; Hans O. Lenel: *Evolution of the Social Market Economy*.; Jack Wiseman: *Social Policy and the Social Market Economy*.

9. János Kornai: i. m.; Václav Klaus: *A Road to Market Economy*. Prague, 1991; Václav Klaus & Tomáš Jezek: *Social Criticism, False Liberalism and Recent Changes in Czechoslovakia*. *Eastern European Politics and Societies*, Winter 1991.

10. Lásd például Szamuely László: Szociális piacgazdaság versus jóléti állam? *BUKSZ*, 1992. tavasz; J. M. Kovács: *From Reformation to Transformation...*

11. Dieter Schmidtchen: German Ordnungspolitik as Institutional Choice. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1984. 140.; Viktor Vanberg: Ordnungstheorie as Constitutional Economics – The German Conception of Social Market Economy. *ORDO*, 1988. 39.; Alfred Schüller: Ordnungstheorie – Theoretischer Institutionalismus. Ein Vergleich. In: *Ordnungstheorie: methodologische und institutionentheoretische Entwicklungstendenzen*. Arbeitsberichte zum Systemvergleich, No. 11, Marburg, 1987; Helmut Leipold: Constitutional Economics als Ordnungstheorie. Uo.

12. Norman Barry szerint „a szociális piacgazdaság kiterjesztéseivel az a baj, hogy nehéz elképzelni elméleti határpontjaikat. Így fennáll annak veszélye, hogy az etatizmus betegsége, melyet e koncepció eredetileg gyógyítani kívánt, új alakban üti fel a fejét”. (I. m. 120. o.)